

Wstęp

Walter Benjamin twierdził, że historia pojmowana jako jednolity dyskurs jest reprezentacją przeszłości konstruowaną przez dominujące grupy i klasy społeczne. Przykład takiego patrzenia na historię stanowi hegemoniczny dyskurs nowoczesności, który jest narracją europocentrycznej wizji nowoczesności, łączonej z Oświeceniem i Rewolucją Francuską. Filozofowie Oświecenia i nowoczesności – od Kanta i Hegla po Habermasa i Giddensa – głoszą, że nowoczesność jest fenomenem wewnątrz europejskim, który generuje się na Starym Kontynencie i następnie ekspanduje na cały świat. W takim ujęciu sensem historii jest realizacja cywilizacji, to znaczy formy człowieka europejskiej nowoczesności. Ten hegemoniczny dyskurs zakłada, że istnieje uniwersalna meta-narracja, która prowadzi wszystkie kultury i ludy od tego, co prymitywne i tradycyjne, do tego, co nowoczesne. Punktem kulminacyjnym tej drogi jest społeczeństwo liberalne, które staje się uniwersalnym modelem dla innych. Społeczeństwa, które nie mieszczą się w tym schemacie, skazane są na marginalizację i wykluczenie.

Ten europocentryczny dyskurs nowoczesności zostaje zakwestionowany na przełomie XX i XXI wieku przez inne tradycje, które po stuleciach zniewolenia zaczynają odzyskiwać sens własnej historii. Już nie mówi się o jednej, uniwersalnej nowoczesności, ale o wielu nowoczesnościach. W niniejszej pracy przedstawiamy jedną z takich nieeuropocentrycznych wizji, która pochodzi z Ameryki Łacińskiej. Jej autorami są badacze działający w ramach „programu nowoczesność/kolonialność”. Program ma charakter interdyscyplinarny i stanowi alternatywę wobec europocentrycznego projektu nowoczesności, zarówno w wymiarze cywilizacyjnym, jak i epistemologicznym. To odróżnia go zdecydowanie od wszystkich innych propozycji krytycznych wobec zachodniej nowoczesności. Projekt latynoamerykański oferuje nową conceptualizację nowoczesności i dąży do zmiany paradygmatów. Dla badaczy z Ameryki Łacińskiej punktem wyjścia refleksji nad nowoczesnością jest rok 1492, który zainicjował początek nowoczesnego systemu-świata. To w tym systemie, którego

filarami są kolonializm i kapitalizm, Europa narzuca się jako centrum świata. Było to możliwe, ponieważ dominacji politycznej i ekonomicznej towarzyszyła kontrola podmiotowości i kultury, a w szczególności wiedzy. Dlatego zasadniczą kategorią analityczną omawianego projektu jest „kolonialność”, jako węzłowy punkt epistemologiczny, od którego podważa się relacje między władzą i wiedzą w świecie nowożytnym. Latynoamerykańscy badacze definiują kolonialność jako struktury wiedzy, wyobrażeń społecznych oraz praktyk dominacji i eksploatacji, które powstają wraz z konkwistą i kolonizacją Nowego Świata i które utrzymują się nieprzerwanie do dzisiaj w odnowionych formach kolonializmu i niesprawiedliwości. To sprawia, że latynoamerykańska tożsamość jawi się jako konsekwencja konkwisty i późniejszej dominacji kolonialnej. Choć tradycyjny kolonializm skończył się w Ameryce Łacińskiej dwa wieki temu, to kolonialność przetrwała do dzisiaj, przynajmniej w trzech komplementarnych obszarach: strukturach podmiotowości, w europocentrycznej epistemologii i w okcydentalizacji stylu życia. Korespondują one z trzema centralnymi kategoriami wypracowanymi przez badaczy z grupy nowoczesność/kolonialność, tj. kolonialnością władzy, kolonialnością wiedzy i kolonialnością bycia. Mając to na uwadze, członkowie grupy nowoczesność/kolonialność dystansują się od teorii postkolonialnej i swój projekt wpisują w to, co sami nazywają myślą dekolonialną, aby odróżnić ją od koncepcji dekolonizacji. „Dekolonizacja” i „dekolonialność” nie są jedynie dwoma odmiennymi interpretacjami tego samego wydarzenia: stanowią część dwóch odmiennych paradygmatów. Linia, która oddziela te dwa paradygmaty, nie ma charakteru wyłącznie terminologicznego, ale odnosi się do treści dyskursów. Pierwszy termin jest częścią imperialistycznej historii zachodniego świata, znanej jako nowoczesność, natomiast drugi wyraża krytyczny punkt widzenia tych, którzy przez tę nowoczesność zostali wykluczeni. Według badaczy latynoamerykańskich dekolonizacja była dekolonizacją polityczną, która nie objęła podstaw epistemicznych, na jakich zbudowano świat nowożytny/kolonialny. W ten sposób mamy do czynienia z iluzją dekolonizacji, która implikuje iluzję „niepodległości” i „postępu” oraz mit świata postkolonialnego. Ten ostatni kontynuuje odziedziczone z okresu kolonialnego hierarchie, co potwierdza zakotwiczony w uniwersalnych paradygmatach dyskurs postkolonialny. Dlatego niezbędne jest nowe przemyślenie świata nowożytnego/kolonialnego i nowe paradygmaty. Chodzi o zwrot dekolonialny, którego celem nie jest osiągnięcie niedokończonego projektu nowoczesności, jak sugeruje Habermas, tylko pełnej i niedokończonej dekolonizacji.

W tym kontekście zasadniczym celem książki jest analiza podstawowych kategorii latynoamerykańskiej myśli dekolonialnej. W zamierzeniu autora książka ma pokazać, jak myśl kluczowych członków grupy nowoczesność/kolonialność – Enrique Dussela, Waltera Mignolo, Aníbala Quijano, Edgardo Lander,

Arturo Escobara, Santiago Castro-Gómez, Nelsona Maldonado Torres, Ramón Grosfoguel, Fernando Coronil i Catherine Walsh – jest umiejscowiona w horyzoncie uniwersalnego dyskursu. Z tego względu analizie poddano również myśl Kartezjusza, Kanta, Hegla i Heideggera, których poglądy okazały się paradygmatyczne dla konstrukcji hegemonicznej nowoczesności. Ta odwrócona perspektywa pozwoliła zanegować europocentryczny projekt nowoczesności i wypracować ramy dla jej nieeuropejskiej interpretacji, w której perspektywa Ameryki kolonialnej uzyskuje status epistemologiczny. Wbrew opinii czołowych twórców teorii postkolonialnej (Saida, Spivak i Bhabhy), zarzucających Foucaultowi europocentryzm, autor uznał koncepcję wiedzy/władzy francuskiego badacza za użyteczną dla wyjaśnienia genealogii kolonialności, głównej kategorii latynoamerykańskiego projektu.

Tak określony cel badawczy znalazł odzwierciedlenie w strukturze i wartości książki. Jej pole analiz wyznaczają trzy tytułowe pojęcia: nowoczesność, kolonialność i tożsamość. Książka składa się, poza wstępem, z czterech rozdziałów i zakończenia. Rozdział pierwszy, w którym skupiamy się na latynoamerykańskiej debacie na temat nowoczesności, rozpoczyna analiza jej głównych wątków. Spór o nowoczesność w Ameryce Łacińskiej rozpatrywany jest w perspektywie takich kategorii, jak: tożsamość, tradycja, kolonializm, metysaż. Następnie zarysowano genealogię studiów latynoamerykańskich, niezbędną dla zrozumienia specyfiki myśli dekolonialnej. W dalszej kolejności, na tle sporu o postkolonialność Ameryki Łacińskiej, wyjaśniono, dlaczego badacze latynoamerykańscy zamiast postkolonializmu, preferują termin postokcydentalizm. W punkcie zamykającym rozdział przedstawiono sformułowany przez Enrique Dussela projekt dekonstrukcji europocentrycznej wizji nowoczesności, której argentyńsko-meksykański filozof przeciwstawia koncepcję „nowoczesności planetarnej”. W rozdziale drugim zrekonstruowaliśmy kategorię kolonialności, jako ciemnej strony nowoczesności. W punkcie wyjścia ukazano kolonialność jako fenomen, który pojawia się w czterech obszarach relacji, to znaczy kontroli władzy, ekonomii, płci i podmiotowości. W ten sposób wykazano, że kolonialność jest składową nowoczesności, a nie jej pochodną. W kolejnych punktach rozdziału poddano szczegółowej analizie kolonialność władzy, kolonialność wiedzy i kolonialność bycia, co pozwoliło wyjaśnić sposób, w jaki Europa stworzyła nauki humanistyczne w postaci jednolitego modelu. W rozdziale trzecim rozważana jest tożsamość latynoamerykańska w kontekście kolonialności. Ukazane zostały historyczne korzenie dylematów tożsamościowych Latynoamerykanów, z których kluczową rolę odegrało wymyślenie „Innego” przez europejską epistemologię. Scharakteryzowano latynoamerykański dyskurs tożsamościowy w ujęciu problemowym oraz projekt radykalnej redefinicji tożsamości Rodolfo Kuscha, argentyńskiego filozofa i antropologa. Odwołując się do kategorii metysażu i hybrydyczności, przed-

stawiono ewolucję tożsamości kreolsko-metyskiej. W ostatnim rozdziale analizowane są cztery propozycje służące wypracowaniu epistemologii dekolonialności, która ma przyczynić się do zdekolonizowania zachodniego uniwersalizmu: *projekt transnowoczesności* Enrique Dussela, jako droga do realizacji paradygmatu nowoczesności światowej. Zastosowane przez filozofa podejście analektyczne oraz kategoria zewnętrżności prowadzą do nowej narracji historii pisanej z perspektywy „ofiara nowoczesności”; *epistemologia graniczna* Waltera Mignolo, która służy przywróceniu historii lokalnych wypartych przez plany globalne. Myśl graniczna nie odrzuca nowoczesności, lecz redefiniuje jej retorykę z perspektywy świata zlokalizowanego poza europocentryczną nowoczesnością. W przeciwieństwie do opartej na logice kolonialnej epistemologii hegemonicznej, epistemologia graniczna jest otwarta na wielowymiarowe tradycje myśli niehegemonicznych; *interkulturowość* Catheriny Walsh, która służy aktywnemu stymulowaniu procesów wymian pozwalających tworzyć przestrzenie spotkań między ludźmi i wiedzą, odmiennymi poglądami i praktykami działania. Chodzi o interkulturowość *krytyczną*, która nie traktuje różnorodności i różnicy jako problemu samego w sobie, tylko jako problem strukturalno-kolonialno-rasowy. Interkulturowość krytyczna nie jest zwykłym uznaniem różnicy, czy tolerancją inności, lecz rekonceptualizacją i refundacją niesprawiedliwych struktur społecznych, epistemicznych i egzystencji; *epistemologia Południa* Boaventury de Sousa Santosa jest odpowiedzią na epistemologię „ślepoty”, którą rządzi logika binarna. W odróżnieniu od niej, epistemologia Południa rządzi logika solidarności, która traktuje „Innego” jako równego producenta wiedzy. W obliczu kryzysu racjonalności naukowej Sousa Santos rehabilituje „zdrowy rozsądek”, jako formę wiedzy zdolną wzbogacić nasze relacje ze światem.

Na zakończenie tych wstępnych uwag warto zaznaczyć, że jednym z wyzwań dla nauki XXI wieku jest poszukiwanie nowych sposobów interpretacji naszej globalnej rzeczywistości. Odnosi się to w szczególności do nauk społecznych, które – jak pokazujemy w naszej książce – swoje paradygmaty ufundowały na idei nowoczesności. To w matrycy wiedzy/władzy, wokół której organizował się nowoczesny/kolonialny świat, była możliwa europocentryczna konstrukcja ludzkiej czasoprzestrzeni. Na naszych oczach ten hegemoniczny/imperialny i wykluczający model epistemiczny ulega dewaluacji, wymagając radykalnej rekonstrukcji. Proponowane ujęcie nowoczesności w relacji do kontynentu latynoamerykańskiego, który był pierwszą peryferią Europy i jako pierwszy został poddany okcydentalizacji, wpisuje się w ten postulat. Wyrażamy przekonanie, że ta nowa interpretacja nowoczesności pozwoli zrozumieć, jak Zachód stał się Zachodem dzięki Ameryce.

*

Autor pragnie wyrazić swą wdzięczność Osobom, bez których książka ta nie mogłaby powstać. Szczególne słowa podziękowania kieruję pod adresem prof. Leszka Mrozewicza, dyrektora naukowego Instytutu Kultury Europejskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, który stworzył w Gnieźnie młodym badaczom wspaniałe warunki do rozwoju naukowego. To Jego życzliwości i pomocy zawdzięczaam możliwość wyjazdu badawczego do Saragossy. Dwumiesięczny pobyt w stolicy Aragonii umożliwił mi kwerendę w bibliotekach hiszpańskich oraz napisanie zasadniczej części książki. Słowa podziękowania składaam również na ręce prof. Kazimierza Dopierały, który wspierał mnie życzliwymi radami i nieustannie motywował do pracy nad moim projektem badawczym.

Jego Magnificencji Rektorowi Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu prof. Bronisławowi Marciniakowi oraz Prorektorowi prof. Jackowi Witkosiowi składaam serdeczne podziękowania za wsparcie finansowe.

Wyrazy wdzięczności należą się również profesorom Estebanowi Sarasie Sánchez i Guillermo Redondo Veintemillas z Universidad de Zaragoza za pomoc okazywaną mi w trakcie pobytu w Hiszpanii.

Profesorowi Janowi Kieniewiczowi dziękuję za wnikliwą recenzję oraz cenne sugestie, które pozwoliły autorowi uniknąć wielu błędów.

Osobne podziękowania kieruję do mgr Moniki Owsiannej za bezcenne przesyłki internetowe ze szwajcarskiego Fryburga. Dzięki Jej pomocy mogłem wykorzystać w pracy nad książką materiały pozyskane w bazach naukowych fryburskiego uniwersytetu, niedostępne dla mnie w Polsce.